

הרב מרדכי אילן

ראש כולל זכרון זאב - ירושלים

הדור קבלוה ועשו סייג לתורה

אן שייכות נם פורים לביאה שניה ובנין ביהמ"ק השני. בן מתי היה 'הדור קבלוה'. גן האם תקנות דרבנן נתקנו רובם ככולם ע"י משה רבינו. דן או שיסודם ע"י אנשי כנה"ג בתחילת ימי בית שני. הן ועכ"פ שורש התקנות הם מסיני. ון עשיית סייג לתורה היא קבלת התורה מאהבה. זן ראויים היו ליעשות להם נם בימי עזרא. הן ביאור דברי הרמב"ן על מענת המודעא. מן קדושה שניה קדשה לעתיד לבוא.

שבת פת. ויתיצבו בתחתית ההר א"ר אבדימי בר חמא בר חסא מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם א"ר אחא בר יעקב מכאן מודעא רבה לאורייתא אמר רבא אעפ"כ הדור קבלוה בימי אחשוורוש דכתיב קימו וקבלו היהודים קיימו מה שקיבלו כבר.

א.

ז"ל הרמב"ן פרשת בא "וכבר הזכירו רבותינו זה הענין, ואמרו שמות חדשים עלו עמנו מבבל, כי מתחלה לא היו להם שמות אצלנו, והסבה בזה, כי מתחלה היה מניינם זכר ליציאת מצרים, אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון, חזרנו לקרא החדשים בשם שנקראים בארץ בבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י. כי אלה השמות ניסן אייר וזולתם שמות פרסיים, ולא ימצא רק בספרי נביאי בבל ובמגילת אסתר".¹

ויש כאן חידוש בדבריו, שהחזרה מהגלות בימי בית שני כבר התקיים בה "אשר הביא את בני ישראל מארץ צפון", עד כדי שכבר לא יאמר "אשר העלה מארץ מצרים". וצ"ע מה המקור לכך, ומה היה המופת הגדול בשיבתם מבבל בביאה שניה עוד יותר מכל הנפלאות של יציאת מצרים, עד כדי שלא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון. ובפרט דבגמ' בברכות ד"ב: דרשי' להאי קרא להדיא על ימות המשיח, ומה המקור והטעם לפרש את זה על ביאתם לארץ בימי עזרא.² ואמנם כבר אמרו חז"ל (וכדלהלן)

1 וכע"ז כ' הרמב"ן בדרשתו לר"ה. וראה עוד מש"כ ע"ז בס' העיקרים ג, טז ומה שהשיג עליו בעין יעקב ריש מגילה.

2 ואולי המקור הוא מכפילותה של פרשה זו בדברי הנביא ירמיה, פרק טז ופרק כג. או י"ל דאין הכוונה שכבר התקיימה לגמרי הבטחה זו, אלא שראו כאן את תחילת התהליך שיושלם לעת"ל, ועשו לזה זיכרון בשמות החודשים, אף שעדיין לא נשלמה גאולה זו, והרי אכתי אמרי' חי ה' אשר

שהיו ראויים ישראל שיעשה להם נס בימי עזרא כמו בימי יהושע לבוא ביד רמה וזרוע, אבל הרי 'גרם החטא' ולא זכו לכך אלא באו רק ברשות כורש ומתוך שעבוד למלכות פרס, וא"כ צריך להבין במה מצאנו כאן ענין גדול עוד יותר מיציאת מצרים.

ולכאור' צריך לפרש שההצלה מגזירות המן ואחשוורוש היא הנס הגדול, ואת זה באים לזכור בקריאת החדשים בשם שנקראים בארץ בבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו השי"ת. ואמנם היה זה נס נסתר ולא ביציאה מדרך הטבע, אבל מ"מ ההצלה מכליה ושמד היא נס גדול שראוי להזכירו ע"י שמות החדשים. ואולי י"ל דהא גופא דאיתרחש האי ניסא מתוך הסתר ובדרכי הטבע, וזה מעלתו על פני מופתי יציאת מצרים, וכדיבואר להלן המשמעות הגדולה של קיום הבטחת "בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים", אבל מ"מ בדרך הפשט י"ל דההצלה ממות לחיים בימי אחשוורוש, שמתחילה נגזר עליהם להשמיד וכו' את כל העם, הינה נס מיוחד הראוי לזכרון בשמות החדשים, למרות שהוא לא היה במופתים גלויים. ובאמת הרי מצינו מקור בדברי חז"ל להבחנה הזו, דמה"ט הנס של ההצלה מגזירות המן הוא גדול מהנס של ההצלה משעבוד פרעה, דהא בגמ' במגילה (די"ד.) מבואר שיש בזה מידת ק"ו, "ומה מעבדות לחירות אמרין שירה ממיתה לחיים לא כל שכן", ומה"ט נמי לא יאמר עוד חי ה' וכו' כי אם חי ה' אשר העלה את בני מארץ צפון.

אמנם עדיין צריך ביאור, מה השייכות בין ההצלה של נס פורים, ובין ביאתנו השניה לארץ ישראל בתחילת ימי בית שני, והרי לכאור' מאורעות חלוקים הם, ואף לא היו בזמן אחד ממש. וצ"ל דהכל הוי ענין אחד, דבזמן הגלות עמדנו בארץ צפון שבעים שנה, ובסופם נגזרה גזירה להשמיד וכו' ח"ו, ומכיון שנעשה הנס וריוח והצלה עמד ליהודים, אז בצירוף העליה אח"כ לארץ ישראל ובנין הבית השני יש ענין מיוחד של הודאה על הנס שנעשה בהצלה מאותם הגזירות. וכדברי רב דימי בר יצחק במגילה די"א "כי עבדים אנחנו ובעבדתנו לא עזבנו אלהינו ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס, אימתי בזמן המן", והרי כך הוא המשך הפסוק בעזרא פ"ט "ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס לתת לנו מחיה לרומם את בית אלהינו ולהעמיד את חרבתי ולתת לנו גדר ביהודה ובירושלם".³

העלה את בני ישראל מארץ מצרים. וכפי שהדגיש הרמב"ן בדרשה לר"ה "לא שנשנה השמות הראשונים ונשכח גאולת מצרים אלא שנצרף שם שמות בבל להודיע ולזכור ששם עמדנו ומשם הוציאנו השם".

³ ומדוקדק הדבר להפליא במגילת אסתר, דאמנם מתחילת המגילה מוזכרים שמות החדשים הפרסיים, אבל זה בא רק כהסבר למנין החדשים שבתורה, וכגון "בחדש העשירי הוא חדש טבת", "בחדש השלישי הוא חדש סיון", אמנם מאמצע פרק ט' שכבר הוכרע נצחונם של ישראל ובאה הישועה, כבר אין איזכור למנין החדש אלא הוא מוזכר רק בשמו הפרסי, חודש אדר ותל"מ, ומבואר היטב לדברי הרמב"ן הנ"ל וכפמש"נ שההדגשה היא על נס פורים.

ויש להוסיף בזה עוד טעם, לפמש"כ חז"ל דשמי הסופר שכתב שטנה לעצור את בנין הבית, הוא הוא המן בן המדתא האגגי צורר היהודים,⁴ ורש"י במגילת אסתר (ט,י) הביא מסדר עולם דעשרת בניו של המן הם אלו עשרה שכתבו שטנה על יהודה וירושלים, ובהצלה מהמן ומגזירותיו זכו שוב לביאתם השניה לארץ ולבנין הבית. וא"כ אין זה ב' מאורעות שונים, כי אם ענין אחד של גזירות המן על היהודים ועל בית מקדשם, ונס ההצלה ממנו והעליה מארץ צפון ובנין הבית השני.

וענין זה כבר נמצא בדברי חז"ל, שהמן הוא הכח המעכב את בנין ביהמ"ק השני, ומרדכי הוא העומד כנגדו. ז"ל ילקו"ש רמז תתרמה "ויהי בימי אחשוורוש זה שאמר הכתוב כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב, ארי זה בבל שנמסרו ישראל בידם שנאמר קדמיתא כאריא, הדוב זה מדי שנאמר תנינא דמיא לדוב, ובא הבית וסמך ידו אל הקיר באו לבנות בית המקדש ועמד עליהם המן הרשע הוא שמי הסופר ומשם ירד פרוזבוטי מרדכי שיבנה בית המקדש, אמרי ישראל מרדכי הוא משבטו של בנימין שנאמר ובין כתפיו שכן, לפיכך ירד פרוזבוטי כנגדן, מרדכי ירד בשביל שיבנה בית המקדש בימיו, והמן ירד בשביל שיבטל בנין בית המקדש בימיו שכן כתיב ובמלכות אחשוורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה לפיכך צווחו ווי ויהי בימי אחשוורוש".⁵

ויש לבאר לפ"ז דמה"ט תקנו בפורים דין מוקפין כדי "לחלוק כבוד לארץ ישראל" וש"יהיה זיכרון לארץ ישראל בנס זה", כי הכל עולה למקום אחד. וראה עוד מה שאמרו במנחות דצ"ח "שער המזרח עליו שושן הבירה צורה מאי טעמא וכו' כדי שידעו מהיכן באו", ופירש"י שם "כדי שידעו ויראו מהיכן באו ויתנו הודאה למלכם שהוציאם משם". ולכאור' דברי הגמ' כאן הם מקור לעצם דברי הרמב"ן ש'ציאת בבל' היא מאורע המחייב זכירה והודאה, וכפי דברינו מתפרש הענין בדגש על נס פורים. וראה בשער הכוונות דרושי חג הפורים דרוש א' שהאריז"ל העמיד את כל ענין הגזירה והנס כתהליך המביא לבנין הבית השני.⁶

ב.

הנה בפשטות הא דאמרי' הדור קבלה וכו' אין הכוונה שהיה איזה מעמד גדול ברחובה של עיר, בו הכריזו כולם על קבלה חוזרת באהבה וברצון, אלא שמטבע הדברים כך זה נחשב שע"י אהבה שנתגברה בהם מחמת הנס וכו' הגיעו למדרגה של קבלה ברצון, כי ע"י הנס שנעשה להם התחזק בלב כאו"א האהבה להשי"ת, ומחמת כך קבלו בליבם שוב לשמור ולעשות את כל דברי התורה, כל אחד על עצמו.

4 ויש בזה גירסאות במדרשים אם שמי היה המן עצמו או בנו של המן, ובכמה מפיוטי הקדמונים כינו את המן בשם 'שמי', עי'.

5 ויש שכתבו דמה"ט מרדכי ירד לשושן אחרי שכבר היה בעליה הראשונה לארץ ישראל (כנזכר שם 'מרדכי בלשן'), כי ירד בעבור להשתדל אצל המלכות עבור בנין הבית.

6 וראה עוד בס' ימי הפורים מהגר"ד כהן שליט"א מאמר מד.

ואמנם הרמב"ן בשבת שם נתן בזה זמן, ז"ל בתוה"ד שם "לפיכך כשבאו לארץ בביאה שניה בימי עזרא עמדו מעצמם וקבלוה ברצון שלא יטענו עוד שום תרעומות, והיינו בימי אחשורוש שהוציאם ממות לחיים והיה זה חביב עליהם מגאולה של מצרים". והיינו דאהבת הנס עם הקבלה ברצון וכו' הכל היה באותו הזמן שבאו לארץ בביאה שניה בימי עזרא. ונאה הדבר עם מש"נ לעיל, דמחמת ההצלה ממיתה לחיים עוד היתה חביבה עליהם ביאה שניה יותר מאשר הגאולה של מצרים, שהיא היתה רק מעבדות לחירות וכש"נ, ובביאתם לארץ אחרי הצלתם, הדור קבלוה באהבה.

ואם כן הוא, הרי באמת מצינו מעמד גדול של 'הדור קבלוה' בביאה שניה לארץ ישראל, והוא המתואר בנחמיה פרק ט והלאה אודות כריתת האמנה, "וביום עשרים וארבעה לחדש הזה נאספו בני ישראל וכו' ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם וכו' הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתתה לאבותינו לאכל את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה וכו' ובאים באלה ובשבועה ללכת בתורת האלהים אשר נתנה ביד משה עבד האלהים ולשמור ולעשות את כל מצות ה' אדנינו ומשפטיו וחקיו". ויש שם הרחבת דברים כיצד קיבלו עליהם יחד כולם עול תורה ומצוות, וכלש' הרמב"ן ע"ז בפרשת נצבים "שתשוב אל ה' בכל לבבך ובכל נפשך ותקבל עליך ועל בניך לדורותם לעשות ככל אשר אנכי מצוך היום, כאשר עשו בגאולה השנית דכתיב ובאים באלה ובשבועה" וכו'.

ולכאור' זהו הביאור הפשוט בדברי הרמב"ן, ומכאן מקורו. דאותו המעמד של כריתת האמנה, הוא זה שראוי לומר עליו 'הדור קבלוה', וכפשוטו ממש דבאו באלה ובשבועה לשמור ולעשות את כל מצוות התורה. ומה הוא זה שגרם להם לכרות את האמנה, הלא זהו הנס של ההצלה בימי אחשורוש, אשר לא יאמר חי ה' אשר העלה את ישראל ממצרים, (ואז נצרכו עדיין לכפיית הר כגיגית), כי אם חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ צפון, והצילם אז ממיתה לחיים, ומאז קבלו עליהם שלא יטענו עוד שום תרעומות, וכד' הרמב"ן. ואולי באמת גם התחילה הקבלה בליבו של כאו"א תיכף כשנעשה הנס, וע"ז הא כתיב בקרא קיימו וקבלו וכו' ומינה דרשי' דהדור קבלוה, אבל עכ"פ גמר תוקף הדבר ס"ל להרמב"ן שהיה רק כשבאו לארץ בימי עזרא, כאשר עם ישראל חזר להתאחד בארצו וקיבל את התורה יחד באהבה.

והנה מצינו בירושלמי בשביעית ובקידושין ביאור בפסוקים שם,⁷ "א"ר אלעזר מאליהן קיבלו עליהן את המעשרות מה טעם בכל זאת אנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום שרינו לווינו וכהנינו מה מקיים ר"א ואת בכורות בקרנו וצאנינו מכיון שקיבלו עליהן דברים שלא היו מחוייבים עליהן אפילו דברים שהיו מחוייבים עליהן העלה עליהן כאילו מאליהן קבלו עליהן מה מקיים רבי יוסי ב"ר חנינא ובכל זאת מכיון שקיבלו עליהן בסבר פנים יפות העלה עליהן הכתוב כאילו מאליהן קבלו עליהן".

7 העירני בזה גיסי הרב מאיר שרון שליט"א.

והיינו דמחמת מה שקבלו עליהם שם הפרשת תרו"מ וכו' אף שלא היו מחוייבים בזה להאי מ"ד, מה"ט אפילו דברים שהיו מחוייבים עליהם העלה עליהם כאילו מאליהם קיבלו עליהם. ומבואר בפשיטות ככל החזיון הנ"ל, שבאותו המעמד של כריתת האמנה, אז התקיים מה שאמרו בגמ' בבלי "הדור קבלוה". וכדברי הרמב"ן הנ"ל דהדור קבלוה ברצון בימי אחשוורוש, דהיינו בימי עזרא, מאהבת הנס, כי היה זה חביב עליהם מגאולה של מצרים.

ואם כנים הדברים דכריתת האמנה דנחמיה היא קבלת התורה השנית, יש להוסיף עוד דהנה בגמ' יומא דס"ט וכן בסנהדרין דס"ד נתבאר מאי דכתיב בקרא בנחמיה שם "ויזעקו בקול גדול", דהיינו ביטול יצרא דעבודה זרה, כמבואר שם באורך. ועוד אמרו חז"ל בשה"ש רבה פ"ז "אימתי נעקק יצר עבודת כוכבים רבי בנייה אמר אלו מרדכי ואסתר". ולכשנצרך הדברים נפקא דביטול יצרא דע"ז הנעשה במעמד כריתת האמנה, הוא שייך עם ימי מרדכי ואסתר, ומתבאר היטב ככל הנ"ל⁸.

ג.

ושמא יש להוסיף בזה עוד דברים. הנה על הרבה תקנות וגזירות דרבנן מפורש בגמרא זמן תחילתם ומי תיקנם, משה רבינו או שלמה המלך או רבי יוחנן בן זכאי, וכו'. אבל בדרך כלל באו הדברים בסתמא בלי פירוט מי תיקנם ומתי נתקנו. [ראה בספר 'התקנות בישראל' הוצאת מוה"ק פירוט והרחבה בענין זה]. וא"כ יש לחקור מהו בסתמא, האם נתקנו מוקדם, אולי בזמן משה רבינו, או מאוחר, בזמן אנשי כנה"ג, התנאים, או אפילו האמוראים. יתכן לומר גם שיש תקנות שהיו להם כמה שלבים, תקנו ונשתכחו וחזרו ויסדום, או שנהגו כך מקצת העם וחזרו ותקנום כחובה גמורה על כולם, ועוד כיו"ב.⁹ ומצינו בזה דעות שונות בין חכמי ישראל וכדלהלן. ותחילה נציע דברי הסוברים שהתקנות בסתמא קדומות הם, ע"י משה רבינו ובית דינו.

ז"ל הר"י אלאחדב (נכד הרא"ש) בהגדה של פסח "פסח דורות",¹⁰ "ארבע כוסות שתקנו רבנן כליל הפסח כולם סימן וזכר לחירותינו הם, ומימות משה רבינו ע"ה הם

8 וראה בקדושת לוי לפורים (קדושה שלישית) שעמד בעצם הענין ד"מה שזכו בהתחלת בית שני, שעדיין היו הנביאים אחרונים קיימים, להרוג את יצרא דעבודת אלילים כמו שאיתא בפרק בא לו, זה היה בזכות קריאת המגילה בנס דפורים", ע"ש משכ"ב. גם רצ"ה בדברי סופרים אות לג כ' ד"לא נמצא מצוה דמשתה אלא בפורים, ונראה לי דנתחדש אז על ידי זביחת יצרא דעבודה זרה שפעלו אנשי כנסת הגדולה" ע"ש. וכן ע"י בשו"ת שערי ציון דרוש א' לפרשת זכור שהאריך בזה דהטעם שהועילה תפילת אנשי כנה"ג לבטל יצרא דע"ז הוא משום דכבר נחלש כוחו של היצר ע"י נס פורים, שנתגלה בו שליטת הקב"ה בדרכי הטבע, ע"ש בהרחבה.

9 ולדוגמא מש"כ בס' המנהיג "ודבר זה מסורת בדינו מאבותינו למשה בסיני שיש עלינו לברך מאה ברכות בכל יום וכו' ונראין הדברי' שאחר שיסדן משה רבינו ע"ה שכחום וחזר דוד ויסדם לפי שהיו מת' ק' בכל יום וכו' ושוב שכחום וחזרו חכמי התלמוד ויסדום כמו שמפורש בברכות".

10 הראני ש"ב הגר"א גרינצייג שליט"א.

מתוקנים וכו', ולא עוד אלא כל תקנות הנאמרות סתם דתקינן רבנן, רבנן דבימי משה רבינו משמע, לבד התקנות הנזכר בפירוש מי תקנם, כמו תקנות יהושע ותקנות עזרא ותקנות ר"י בן זכאי באושא התקינן תקן הלל אתקין ר' אבהו וכדומה לזה. ואם תאמר אחר שכן הוא למה בקצת מקומות אומרים משה תקן להם לישראל, כמו משה תקן להם לישראל שיהיו דורשין בהל' פסח וכו' משה תקן להם לישראל שיהיו קורין בתורה בשני ובחמישי, התשובה כי אלו שזכר הן אשר יש להן אסמכתא מן התורה, והשאר תקנות וסייג ומשמרת למשמרת ואין זה מקום זה.¹¹

ויש למצוא לשיטה זו מקורות נוספים, הנה ידועה תשובת הגאונים שעמדו לבאר למה דוקא שלמה המלך תיקן עירובין ונטילת ידיים, "וכי לא היו נוהגין ישראל קודם שלמה בהן", וביארו בזה מאחר ועד אז היו מלחמות, ובמחנה פטורים וכו', יעוי"ש. ואי נימא דהתקנות בסתמא מאוחרות הם, מאי קשיא ליה למה לא נתקנו קודם, אדרבה רובם של התקנות נתקנו מאוחר, ואילו עירובין ונט"י נתקנו כבר ע"י שלמה המלך, אבל מהיכ"ת קודם לכן. ובהכרח דפשיט"ל עכ"פ לגבי חלק מהתקנות והגזירות שהיה מן הראוי שינהגו בהם עוד מקדם.

יתר על כן מצינו חידוש בדברי הסמ"ג, לגבי גזירת 'שמא יעבירנו', שגזירה קדומה היא מזמן משה רבינו, ואף מוזכרת ברמיזה בתורה שבכתב. ז"ל בעשין רכד "אבל רב בפרק האשה אומר אין שוחטין וזורקין על טמא שרץ סובר שטמאים ששאלו למשה שביעי שלהן היה בחול בערב פסח ואמר ולא יכלו ביום ההוא אבל למחר יכולין ואמר רחמנא לידחו. ורבי עקיבא יכול לסבור שאותו שביעי בשבת היה ולכך לא יכלו ביום ההוא הא למחר יכולין". וכבר עמד בזה החת"ס בתשובותיו, (או"ח סי' קמא ואבהע"ז ב,סד), דלדעת הסמ"ג משה הוא דגזר על הזאה בשבת. וכן ע"ע בפנ"י ר"ה דכ"ט: שכ' "דאשכחן כה"ג טובא שיש כמה שבותין שאסורין מדאורייתא כמ"ש הסמ"ג לענין הזאה לטמאי נפש שהיו בימי משה אע"ג שאינו אלא שבות".¹²

11 וכע"ז כ' שם בהמשך ההגדה גם על תקנת הברכות ונוסחתן, ז"ל "והקדוש בין של שבת בין של יום טוב מימות משה רבינו ע"ה הם מתוקנים, דמאה ברכות בכל יום משה רבינו ע"ה תקנם, והוא הדין לשאר ברכות, אלא אותם שאמרו חכמים ז"ל מי תקנם כגון ברכת הארץ תקן יהושע ברכת בונה ירושלם דוד ושלמה ברכת הטוב והמטיב ביבנה ותודיענו רב ושמואל וכל הדומה לזה. ואם תאמר אחר שמשה רבינו ע"ה תקן כל הברכות למה אמרו משה תקן ברכת הזון, התשובה בעבור שצריך לומר שיהושע דוד ושלמה ורבנן תקנו השלש אחרות זכר שהראשונה היא מכלל הברכות שתקן משה רבינו ע"ה".

12 בהא דנפקא לפי הסמ"ג דיתכן לומר שהתורה רמזה וסיפרה על דבר שהוא אסור רק מדרבנן, הנה כן יש לדקדק מדברי רש"י ועוד ראשונים בכמה מקומות, ולדוגמא, ז"ל רש"י בשבת דקל"א: "ולמאי איצטריך לרבוויי - להאי ואפילו בשבת, אי נימא לטלטל כדמשמע קרא, לקיחה טלטול בעלמא הוא, ועדיין במתן תורה לא נאסר טלטול, דאיצטריך קרא למישרי להאי". ובסוכה דמ"ג. כתב "אצטריך קרא למישרא טלטול - דרבנן, עדיין לא נאסר טלטול בעולם, ובא הכתוב להתירו כאן". וביבמות דע"ב: כ' רש"י "ואף על גב דמשוך מהכא לא מיתרבי דהא מדרבנן הוא ובתר הכי תקון". ומשמע

ודבר דומה לדברי הסמ"ג ראיתי גם בס' ליקוטי הגר"א מועדים שציטט בשם קובץ תורה מציון דאף הגר"א ס"ל הכי, דגזירת שמא יעבירונו מזמן משה רבינו היא, ובזה ביאר למה לא נזכרה מצות ד' מינים בפרשה של סוכות מתחילה, כי באותה שנה חל בשבת, ע"ש. ויתכן לומר עוד, בהא דמבואר בירושלמי דר"ה שחל בשבת אין תוקעין בו דבר תורה, וילפי' ליה מזכרון תרועה, שגם בזה הטעם הוא משום גזירה דרבה, וכלש' השבלי הלקט בסי' רצד "דרבה גופיה מפרש להו לקראי מאי טעמא אמרה תורה זכרון תרועה משום גזירה דשמא ילך אצל בקי ללמוד", וכמש"כ הפנ"י הנ"ל "שיש כמה שבותין שאסורין מדאורייתא".

ובכמה מקומות בש"ס מצינו דאמר רבי יצחק דבר תורה רובו ומקפיד עליו חוצץ ושאינו מקפיד עליו אינו חוצץ וגזרו על רובו שאינו מקפיד משום רובו המקפיד ועל מיעוטו המקפיד משום רובו המקפיד. ובפשטות מה שהקדים לדבריו 'דבר תורה' המכוון הוא רק לגבי רובו ומקפיד, כי שאר הדינים אינם אלא מדרבנן. וכ"כ להדיא רש"י ועוד מפרשים ד"רובו המקפיד לחודיה הוא דהוה הלכה למשה מסיני". וראה להלן ביאור אחר שכ' הראשונים בעירובין בשם הראב"ד. אמנם בס' דקדוקי סופרים בעירובין ד"ד: הביא בשם גיליון רש"י שכ' "דבר תורה, תורה ממש וגזירה היא הלכה למשה מסיני שבית דינו גזרו עימו כשירד מהר סיני כך פי' רבינו יצחק". והנה לדבריו גם מצינו גזירה דרבנן שגזורה משה רבינו ובית דינו. אמנם כמובן מאליו שאין הכרח שבסתמא כ"ה בשאר הגזירות, ואדרבה.¹³

שההכרח לפרש שהפסוק לא דן ע"ז, אינו מפני שדאו' לחוד ודרבנן לחוד, אלא מפני שעדיין לא נאסר אז מקדם.

13 ויל"ד כן גבי עור גזירות דרבנן. הנה הריטב"א בע"ז דס"ז: הוכיח להתיר נותן טעם לפגם גם בדברים שאסורים במשהו, דאל"כ איך התירה התורה בכלי מדין קדירה שאינה בת יומא, וניחוש דנעשה בה ע"ז שאיסורו במשהו, ואין בזה היתר של נטל"פ. וכ"כ המאירי. וצ"ע דהא איסור משהו בע"ז אינו אלא מדרבנן. ואולי ס"ל דהוי תקנה מוקדמת כבר מזמן משה רבינו. וכיו"ב יל"ד בד' התוס' בחולין ד"ק: שדנו על דין חתיכה נעשית נבילה בשאר איסורים כלפי דין כלי מדין, וכבר הק' הרעק"א דהא חענ"ן בשאר איסורים אינו אסור מדאו' לשי' התוס'. ואולי י"ל דמ"מ פשיט"ל דדין חענ"ן הוא ג"כ תקנה מוקדמת. ועוד בתוס' שם, שכ' לדון דאולי הגעלת כלי מדין איירי באינו בן יומו, והק' הרעק"א דממ"נ אם נטל"פ אסור יהיה בזה גם חענ"ן. וי"ל דהתוס' אולי כמ"ד נטל"פ מותר, אלא דהרי גזרו רבנן בקדירה שאינה ב"י אטו בת יומא, וגזירה זו מוקדמת היא, וכלפי האי גזירה דרבנן אין לאסור מדין חענ"ן.

וז"ל הנצי"ב בהעמק דבר בפ' מטות "הבאים למלחמה. ממלחמה מיבעי כמו לעיל י"ד הבאים מצבא המלחמה. אכן ודאי כלי מדין לא היו מן הדין בהגעלה שהרי לא היו בני יומן. ואע"ג שכ' בסה"ת שהי' אז ג"כ גזרה משום ב"י. מכ"מ ודאי אם הי' מצוה מפורשת כפי הנראה מפשט הכתוב איך נאמר שאינו אלא מדרבנן וגזירה וכו' ואמר אלעזר הכהן לאנשי הצבא הבאים מכאן ולהבא למלחמה כל הפרשה. ומכ"מ מרומז כאן חומרא דאינן ב"י ג"כ כמש"כ בסה"מ. דלמאי הזהירם כאן אם לא שרצון אלעזר הי' שיעשו גם המה בכלי מדין הכי אע"ג שאינו מעיקר הדין". אמנם לא מצאתי את מה שהביא בס' התרומה וגם לא אשכחן להדיא מי מהראש' שכ"כ. ועכ"פ כן כתב הוא גם בהעמק

ד.

אבל בדברי רבותינו מצינו כמה מקורות לומר שתקנות וגזירות דרבנן בסתמא, ה"ה מזמן אנשי כנה"ג בתחילת ימי ביהמ"ק השני, ואז תיקנו הם את עיקר התקנות והסייגים. ז"ל המכילתא בפרשת בא "מכאן אמרו אכילת פסחים ואכילת זבחים והקטר חלבים ואיברין מצותן עד שיעלה עמוד השחר כל הנאכלי' ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר. ומפני מה אמרו עד חצות כדי להרחיק אדם מן העביר' ולעשות סייג לתורה. ולקיים דברי אנשי כנסת הגדולה שהיו אומרים הווי מתונין בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה". וכ"כ המאירי בפירושו לאבות שם "המאמר הג' שיעשו סייג לתורה שעד אותו זמן לא היו עושין סייג לאסור את המותר מחשש שמא יבואו לידי איסור ומתוך כך תמיד היו באים לגוף העבירות כמו שמצינו להם בנשואי נשים נכריות בס' עזרא ובחלול שבת ובכמה דברים ועתה בגלות בבל התחילו לעשות תקנות וגדרים לקדש עצמן במותר להם שלא ליגע באיסור תורה".

ולגבי תקנת שמא יעבירונו והמובא לעיל מהסמ"ג וכו', הנה במדרש שכל טוב (לרבי מנחם ב"ר שלמה) פרשת וירא כ' "ואם חל יום טוב הראשון של ר"ה בשבת אין תוקעין, דא"ר זירא גזירה הוא דגזרו אנשי כנסת הגדולה על השופר ועל הלולב ועל המגילה שלא לנהוג בשבת שמא יוליכם אצל בקי ללמוד עניינים אי נמי ברכותיהן

שאלה פר' מטות (עמ' קמ) דהוא גזירה מימות משה, וכתב שם וכן כת' בפ' בסה"ת ה' או"ה ריש סי' נ"ה. וצ"ע בפנים שם.

וגם בד' הרעק"א מצינו נידון על כמה גזירות דרבנן, מאימתי נתקנו. ז"ל בשו"ת קמא סי' צה "זכורני שחכם אחד רצה לומר דמינקת נכרי אין זה בכלל מינקת חבירו, והביא ראיה מתוס' לתירוצם דתמר לא היתה מדוד שכבר היתה מעוברת מקודם וקשה איך נשא דוד למעוברת אע"כ דמעוברת נכרי מותרת, אבל באמת אין ממש בראיות אלו וכו' דדלמא בימי דוד עדיין לא נגזר גזירה דמינקת חבירו ע"י במשנל"מ (פ"א ה"ז מהל' בית הבחירה), דאם איתא דהא דאין ישיבה בעזרה אלא למלכי ב"ד הוא רק דרבנן, איך דקו בקדושין בפשט הקרא ושמאל שוכב, דדלמא אז עדיין לא נאסר זה, וע"י תו"ט (פ"ח מ"ב דכלאים) דהקשה להרמב"ם דכתב מיני טמאים הוא רק כלאים דרבנן, דמאי הקשו בירושלמי מקרא דוירכיבהו על פרדה דלמא בימי דוד עדיין לא נגזרה, ואף דהתו"ט הביא שם דברי תוס' בקדושין דגזרו כזית אחד אטו כזית ב' והי' הגזירה בימי נביאים א"כ נוכל לומר דגזירה זו היתה בימי נביאים, מ"מ הא כתב רק דנוכל לומר וכו', והיינו דיש לומר דקים לי' להירושלמי דהך גזירה דכלאים הי' מכבר בימי נביאים ראשונים, אבל ראיה ליכא לדין מינקת נכרי, די"ל דלמא עדיין לא הי' הגזירה".

ובתוס' בחולין ד"ה. "על פי הדבור שאני. וא"ת ולמאי דס"ד דלא הוי ע"פ הדבור תקשי דהא אמר רב בשר שנתעלם מן העין אסור לקמן, ויש לומר דזה היה יודע שהיה סומך ע"פ הדבור דלאו משל עובד כוכבים קא מייתי אבל לא ס"ד שבא הדבור להחיות האיסור שחיטת טבחים דאחאב", והיינו דפשיט"ל דתקנת בשר שנתעלם וכו', תקנה קדומה היא. וכע"ז מה שדנו כמה אחרונים על הא דבנות ישראל היו יוצאות ביום הכפורים וחולות בכרמים, דהא אסרו חכמים לרקד בשבת ויו"ט, והיינו דפשיט"ל דבסתמא תקנה קדומה היא ונתקנה כבר באותו הזמן. וראה עוד מה שהביא אאמ"ר הגרי"ד שליט"א בספרו משא יד ח"ד עמוד תרמב פלוגתא באחרו' האם הפסול של גט בכתב ידו כבר נתקן בזמן מרדכי ואסתר.

ויעבירם ארבע אמות בר"ה נמצא מחלל את השבת". (וצ"ע בהמשך המדרש שם שכ' ד"הא דאמר ר' יצחק כל שנה שלא תקעו בה בתחלה מריעין לה בסופה, לא אמר כשחל ר"ה בשבת, דהא גזירת הכתוב שלא יתקעו, שנא' זכרון תרועה" וצ"ע).

וז"ל הגר"א בפ' לאגדות, "ואמרו כשחבר בהמ"ק בשביל שלא קיימו את התורה עמדו וגדרו על עצמן כמה גדרים וכל מד"ס נתקנו אז וכמ"ש בירושלמי מי גרם להיות משמר ב' ימים בשביל שלא שמרת שבת יום אחד מי גרם להפריש ב' חלות וכו'. וכמ"ש בעירובין חדשים גם ישנים אלו ד"ת ואלו ד"ס וז"ש גברא דאזיף וכו' שלא פרעתם ד"ת והוספתם ד"ס".

ואף הרב בעל התניא כ' בלקוטי תורה (דרושים לר"ה) "אך אעפ"כ ראו חכמים משום גזירה דרבה לדחות מ"ע זו בשבת, והענין כי גזירה זו היתה בזמן בית שני כנודע בגמרא שרוב הגזירות והחומרות והסייגים היו בזמן בית שני דוקא, והיינו מחמת שבבית שני לא היתה גאולה שלמה כי היו מלכי עכו"ם מושלים עליהם כנודע". עי"ש המשך דבריו. וראה להלן את המובא עוד מדבריו בפ' מטות. (וצ"ע מה כוונתו במש"כ כנודע בגמרא שרוב הגזירות וכו', היכן נמצא כן בגמרא).

וכך ביאר הי"ערות דבש' את סדר השתלשלות הגלויות, ז"ל "וכבר נודע כי בגלות בית ראשון לרוב עזיבת התורה ולמיעוט תקנות וגדרים מסנהדרין שהיו בימי בית ראשון כמעט נשכחה התורה מהמוני עם ובשובם מהגולה לא ידעו ממצות סוכה ומשמירת שבת שהיא חמישית ל' דברות והתערבו בגויי ארצות ולא ידעו איסור חיתון ובפרטות עם עמון ומואב כמבואר בנחמיה ואילו התמיד הענין עוד מאה או מאתים שנה וקרה לנו הנגזר מאת ה' רוב שמדות ועוצם הטלטול היתה נשכחת התורה מכל וכל מבלי זכר כלל ואם כן היה ח"ו אבדה תקותנו והתחיינה עצמות היבשות כשאין עמן תורה ומצות ה' ולזאת ה' חושב מחשבות לבל ידח נדח מתורתו כאשר הבטיח לנו קרבנו לפקודתו בסוף ע' שנה לארץ ישראל ועודנו חרש ומסגר אלף נביאים קיימים הם אשר מסרו הדבר לכנסת הגדולה וכן בבית שני רבו המלמדים תורה ברבים וגדרו וסייגים ומשמרות וכהנה רבות אשר יד ה' עליהם השכיל לבל תשכח התורה וכאשר שיערו חכמתו העליונה כי כבר נעשה התיקון לבל יהיה שכחת התורה גלה אותנו שנית מעל פני האדמה עבור חטאת ומרי בית הראשון כנ"ל וברוך שמו אשר עינינו ראינו כי אנו בעו"ה היום בגולה יותר מאלף ות"ר שנה לא שכחנו מצות ה' דקדוקי סופרים וחומרי דגאונים והכל מחסד ה' וטובו עלינו".

וכע"ז כ' מהר"צ חיות בס' מבוא התלמוד "אנשי בית ראשון שהיו נעדרים מן הסייגין והמשמרת, שכחו מהר התורה והמצוה בע' שנה אלו שהיו בבבל, ואף משפט המועדים נעלמה מהם כמ"ש בעזרא, אבל חכמי בית שני נשארו נאמנים בתורה ע"י מה ששמעו לצוואת הכנסיה הגדולה לעשות סייג לתורה".¹⁴

14 ובסתמא נקטינן שאין זמן התקנות מוקדם כ"כ, ז"ל שאגת אריה (ישנות) סימן צו "ובלא"ה זהו דוחק לומר דבימי יהושע כבר גזרו להא גזירה", והיראים בס' קדר כ' "ואין לומר שאיסור גניבת

ה.

ואמנם גם זה נראה, שאפילו התקנות והגזירות שנתקנו בזמן מאוחר, מ"מ שורשם ודרכם ניתן לנו מסיני עם שאר דיני התורה. ויש לזה כמה עדים נאמנים. הנה ז"ל תוס' עירובין ד"ה: "ולכא למימר דנילף שלא יועיל לחי וקורה למבוי ועומד מרובה לחצר דגמירי לה מסיני דמהני". וכ' המהרש"ל שם "ויש מתמיהין הלא מבוי וחצר מן התורה שריין ומדרבנן הוא דאסירי וא"כ איך שייך לומר בכאן הלכה למשה מסיני וצריך לומר דהכי גמירי להו מסיני היכא שיבואו ליגזור ולאסור המבוי והחצר אזי יתקנו המבוי בלחי וקורה והחצר בעומד מרובה כו' וכמדומה לי שמצאתי כעין זה".

והראשונים בעירובין כ"כ בשם הראב"ד, דהוא ס"ל דהאי דינא דאם הפרוץ מרובה על העומד בטלה המחיצה, אי"ז אלא מדרבנן, ואמנם לש' הגמ' שם דט"ו: דהכי אגמריה רחמנא למשה וכו', וע"ז ביאר הראב"ד "והא דאמרי' הכי אגמריה רחמנא למשה לפי שכל הגזירות שעתידין חכמים לגזור נתגלו לו למשה בסיני משום הכי הלכה נקראת דגורי' על שם הלכה, והכי אשכחן ברובו שאינו מקפיד ומיעוטו המקפיד דהלכה היא ואמרי' גזרו על רובו שאינו מקפיד משום רובו המקפיד", כ"כ הרשב"א שם וכן הריטב"א שם ריש פרק שני.¹⁵

ובאמת בהרבה מקומות מצינו לשון של הלכה למשה מסיני כלפי תקנות דרבנן, ואפילו תקנות כאלו דאשכחן בהדיא דנתקנו בזמן מאוחר. (ראה 'קדמת העמק' להנצי"ב אות ב.). ויש שביארו בזה דהאי לישנא לאו דוקא הוא, אלא אתי למימר דחמורות וקבועות הלכות אלו כעין הלכה למשה מסיני, אמנם יתכן שהביאור האמיתי בזה הוא כדברי הראב"ד ד"כל הגזירות שעתידין חכמים לגזור נתגלו לו למשה בסיני", או כדברי המהרש"ל ד"הכי גמירי להו מסיני היכא שיבואו ליגזור ולאסור". ראה בנושא זה ציונים והרחבה באנצ"ת ערך הלכה למשה מסיני טור שסט, ובס' תושבע"פ להר"י ענבל (הוצ' מוה"ק) עמוד 58 והלאה.

והנה ז"ל המור וקציעה בהקדמתו "וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא, ר"ל ע"ד העברת הלשון, שרז"ל בגזירותיהם מן התורה למדו, כי היא גם היא עשתה סייג לדבריה, כמפורש באדר"נ פ"א, אתו אינהו נמי וגזרי, ושלמה תקן עירובין ונט"י רק משום סייג

דעת במידי דממון דרבנן שהרי מצינו שנענש אבשלום עליו בסוטה פ"א [ט' ב'] תנן לפי שגנב ג' גניבות לב אביו ולב ב"ד ולב כל ישראל נתקעו בו ג' שבטים", והיינו (לכאור'), דפשיט"ל שאם זה רק איסור דרבנן, אז עדיין זה לא נתקן בימי אבשלום.

15 וז"ל המאירי בתחילת המסכת שם כ' "ואע"פ שהיא מכח הלכה קראוהו לפעמים מדברי סופרים כמו שאמרו בסוגיא זו מבוי דרבנן אחר שאינו מן התורה ולפעמים קורא הלכות סיני דבר תורה כמו שיתבאר למטה בענין רובו המקפיד", וז"ל הר"י מלוניל במס' שבועות "ובאה ההלכה למשה מסיני, כדקימא לן חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני הן. וגזרה על רובו שאינו מקפיד אטו רובו המקפיד, וגזרינן רוב אטו רוב. ועל מיעוטו המקפיד משום רובו המקפיד, דגזרינן מקפיד אטו מקפיד. ויש מפרשים דבר תורה הלכה למשה מסיני, וגזרו הכי חכמים, אבל מן התורה רוב הגוף ככולו".

וגזרה שלא לעבור על דברי תורה. וכ"מ ביהושפט על הפסוק ויעמוד לפני חצר החדשה, ואר"י שחדשו בה דברים ואמרו טבול יום לא יכנס במחנה לוויה ודברי קבלה כד"ת דמו. הרי שכך היו נוהגין גם בפני הבית, ומיד מימות משה רבינו ע"ה עשו משמרת למשמרת, שהיא תורה שבעל פה שנמסרה למשה מסיני, ועיין מטפחת ספרים לענין תקיעות שופר ושני זוגות תפילין וכל דכוותיהו. וחדוש יותר גדול נפלא מאד, נמצא בכתוב בעולי הגולה, שהביאו קרבן אשם על איסור של דברי קבלה, עיין מש"כ בס"ד בספר אם לבינה (סוף ספר עזרא). הא למדת שורש דבר לד"ת שכל דבריהם גזרות, הל"מ בידם מסורות, ממקור אחד יצאו.

וכן כתב שם במטפח"ס בתוך הדברים "ואם תשאלני אם משה רבינו ע"ה היה תוקע שלוש קולות, אוכל להשיבך לא שלושים בלבד אלא גם מאה כסדר שאנו עושים היום וכו' מאחר שיש שורש ועיקר גדול לדבר ולמי יתכן לעשות יקר ותפארת למצוה יותר ממנו. וכמו שגם ודאי קיים מצות לולב בנענועין והולכה והבאה עם שלא נתפרסמה בתורה רק לקיחה גרידא, וכן נאמר במצה דלילי פסח, עשה ודאי גם הוא שלש להידור מצוה, וכן אתה אומר בארבע כוסות שבודאי עשה אותן הוא ככל ישראל", עי"ש עוד. וע"ע בדברי רי"א הלוי בס' דורות הראשונים, במאמרו על הימים הראשונים ויסודי תקנות דרבנן, פרק לא והלאה, באריכות נפלאה.¹⁶

ויש בזה גם ענין נוסף, והוא מש"כ החזו"א באו"ח סי' סב סקכ"ו "דבדבר דבקל לבוא לידי מכשול יש לאסור ואי"צ מושב בי"ד לאסור אלא על כל דיין החובה לאסור", עי"ש, וע"ע מש"כ עוד ביו"ד סי' קנ סקי"א. ודבר זה מתחלף הוא בשינוי הזמנים, ויתכן שבדורות ראשונים ראוי לאסור ענין אחד ואח"כ כבר אין בו חשש כ"כ, ואם מעיקרא נקבעה ע"ז תקנה ע"פ ב"ד, הרי אין ב"ד אחר יכול לבטלו, אבל אם נאסר רק בגדר הנ"ל, לכאור' יחזור הדבר להתירו. ולש' החזו"א משמע שיש חובה על הדיין לאסור, וצ"ע מה ענין דיין לכאן, ואולי הכוונה על כל מי שבא מעשה לידו. ויתכן שדבר זה הוא קיום הדין שאמרו אנשי כנה"ג "ועשו סייג לתורה". וצ"ע.

ו.

עכ"פ, אם נלך בדרך שהלכו רבותינו הנ"ל דכללם ועיקרם של הגזירות והתקנות נקבעו ע"י אנשי כנה"ג בתחילת ימי ביהמ"ק השני, וגם אם נהגו מקצתם קודם עכ"פ

16 וכע"ז נראה ליישב משה"ק האחרו' דמחד גיסא מצינו דנחמיה הוא שתיקן איסור מוקצה, ומאידך כבר שלמה המלך שאל לבי מדרשא דאבא מת ומוטל בחמה, וידוע תי' הגר"ז בשו"ע שלו לחלק בין מוקצה דאבנים וכד' לגזירת כלים, אמנם ראיתי בפסקי הרי"ז שאף מוקצה דאבנים נחמיה תיקנו. וי"ל בזה כנ"ל דאף דנחמיה הוא שקבע את הלכות מוקצה כחובה ואיסור, מ"מ קודם לכן נמי כך היה המנהג הנכון והראוי אצל היראים והחסידיים, וכמו דמסתמא לבשו בגדי שבת בשבת אף דישעיה הוא דקאמר וקראת לשבת עונג וכו', והלא נכלל בזה שלא יהיה מלבושך בשבת כמלבושך בחול ולא יהיה טלטולך בשבת כטלטולך בחול. (ורק דע"י הנחת ככר או תינוק נעשה תיקון בשורש הענין). ושור"ר כן בקובץ תשובות למרן הגריש"א ח"ה סי' נט.

אז נקבעו כתקנה וחובה גמורה לכולם, אפשר לומר שזהו ממש פשוטם של דברים בהא דהדור קבלוה, והיינו שהתוספת הזאת של סייגים לתורה היא בגדר קבלה מחודשת על כל התורה, וכלש' הירושלמי הנ"ל "מכיון שקיבלו עליהן דברים שלא היו מחוייבים עליהן אפילו דברים שהיו מחוייבים עליהן העלה עליהן כאילו מאיליהן קבלו עליהן". ומחמת אהבת הנס שאף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסו להם וכו', קבלו ע"ע לשוב ולשמור את כל דיני התורה ביתר שאת וביתר זהירות, ולהוסיף סייגים ומשמרות כדי שלא תמצא שום פירצה ח"ו, והכל כדרך האוהבים ולא כדרך הכפויים ע"י הר כגיגית.

וז"ל המהר"ל בהקדמה לאור חדש "ואמר כי אעפ"כ הדר קבלוהו בימי אחשוורוש כי כאשר הוסיפו במצות מקרא מגילה ודבר זה כמו הוספה וכמו שאמרו בפ"ק דמגילה מ"ח נביאים ושבע נביאות עמדו לישראל וכולם לא פחתו ולא הוסיפו על התורה אפילו אות אחת חוץ ממקרא מגילה מאי דרוש אמר ר' חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה ומה אם מעבדות לחירות אומרים שירה מחיים למות על אחת כמה וכמה ע"כ, וכאשר יש כאן הוספה א"כ העיקר קודם ולפיכך כאשר קיבלו מעצמם ההוספה הזאת שהוא מקרא מגילה בזה קבלו כל התורה שהיא ראשונה ובתוספת נמצא העיקר מק"ו וא"כ מעתה אין כאן מודעא כלל".¹⁷ וע"ע בס' חידושי העילוי ממיצ"ט בהקדמה למהד' שלישית דברים נאים ע"ז הדרך. אמנם לדברינו אין הכוונה רק לתוספת של חיוב קריאת המגילה ומצוות הפורים, אלא רוב עניני הגזירות והתקנות.

ואפשר להוסיף עוד בדברי המהר"ל, דהרי כבר אמרו חז"ל ד"שמונים וחמשה זקנים וכו' היו מצטערין על הדבר הזה, אמרו כתיב אלה המצות אשר צוה ה' את משה אלו המצות שנצטוינו מפי משה וכך אמר לנו משה אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר לא זז משם נושאים ונותנים בדבר עד שהאיר הקדוש ברוך הוא את עיניהם ומצאו אותה כתובה בתורה ובנביאים ובכתובים", וכבר עמדו בזה דהאי פ"ה זקנים מכוון מנינם עם אלו שנמנו בנחמיה שם "ועל החתום שרינו לוינו כהנינו", ראה בפ' מהרז"ו על רות רבה, ונפלא הדבר שהזקנים שהכריעו להוסיף את דברי הפורים האלה, הם אלו החתומים על האמנה "ובאים באלה ובשבועה ללכת בתורת האלהים אשר נתנה ביד משה עבד האלהים ולשמור ולעשות את כל מצות ה' אדנינו ומשפטיו וחקיו".

וזהו שאמר המדרש שם "רבי תנחומא בשם רבנן אמר שלשה דברים גזרו בית דין של מטה והסכימו עמהם בית דין של מעלה, ואלו הן לשאול שלום בשם ומגלת אסתר ומעשרות", שאילת שלום בשם שתיקנו כנגד "החושבים להשכיח את עמי שמי" בימי חנניה מישאל ועזריה או בימי מרדכי ואסתר, ומגילת אסתר שקיימוה וקבלוה, וכריתת

17 וכע"ז כ' בחידושי מהר"ל שבת דפ"ח, ובגור אריה פ' יתרו, ובנצח ישראל פ"א, ותפארת ישראל פל"ב.

האמנה לשמור את מצוות התורה ולהוסיף את נתינת המעשרות, "כתוב אחד אומר ועל החתום וכתוב אחד אומר ועל החתומים, היאך, אלא ועל החתום זה בית דין של מעלה, ועל החתומים זה בית דין של מטה".

וז"ל רבי צדוק הכהן ב'תקנת השבין' (וכע"ז כ' עוד בשאר ספריו) "ונחמיה הוא היה הראשון לחדש גזירות וסייגות חדשות בישראל והוא כפי הנראה היה המתחיל בזה וכנזכר בספרו קבלת איסור מוקצה ומשא ומתן בשבת, וכן אחריו כל חבריו אנשי כנסת הגדולה הם בעלי התקנות והסייגות בישראל והזהירו על זה בפירוש בשלושה דברים שאמרו ועשו סייג לתורה, ומוסיף עליהם נחמיה בעשיית סייג דלצורך שעה אף שאינו ראוי להתקיים לעולם שהרי במוקצה התירו וחזרו והתירו וכמו שאמרו בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו, והכל כפי מה שראה צורך לגדור הדור שלא ישובו לכסלה, אף הוא חידש ענין חזרת קבלת התורה שבאו על החתום באלה ושבעה לשמור תורת ה' ככתוב בספרו, ומבית אבותיו למדה כמו שאמר דוד המלך ע"ה נשבעתי ואקיימה וגו' ולמדו מזה דנשבעין לקיים המצוה לזרזי נפשיה, ואף הוא קיבלה מזקיניו בועז שאמר חי ה' שכבי וגו' ואמרו ז"ל ליצרו נשבע, ובא נחמיה ופירסמה לעצה זו בכל ישראל, וכל עניניו ומעשיו היה בענין זה להוסיף גדרים וזירוים אלהבא שלא יעברו עוד".

ז.

סנהדרין דצ"ז "רבי אליעזר אומר אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו אין נגאלין אמר ליה רבי יהושע אם אין עושין תשובה אין נגאלין אלא הקדוש ברוך הוא מעמיד להן מלך שגזירותיו קשות כהמן וישראל עושין תשובה ומחזירין למוטב". ונראה לומר שהאיזכור של המן איננו לדוגמא בעלמא, אלא כך היה המעשה עם המן עצמו. דהנה במגילה ד"ד אמרי' "ויסר המלך את טבעתו אמר רבי אבא בר כהנא גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל שכולן לא החזירום למוטב ואילו הסרת הטבעת החזירתן למוטב". וא"כ הנס של פורים הוא לא רק בהצלה מהמן, אלא כל הגזירה סובבה את הגאולה, ובמקום שלא הועילו כל הנביאים, הועילה הסרת הטבעת להחזירם למוטב, ולהיגאל. וכ"כ היעירות דבש בדרוש יז "כי זהו יהיה לישראל לתרופה לעולם ובזו הגזירה יעוררו לבבם לתשובה ושוב ורפא להם וזו תכלית תועלתם ובאמת ע"י תשובה לא זו שכפו להמן אף גם לא האריך זמן איזה שנים ושובו לארצם פקד ה' עמו להושיבם לירושלים כנודע". ושם נרמז כ"ז בפ' בחוקותי "והבאתי אתם בארץ איביהם או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם", וראה רש"י שם.

והנה בברכות ד"ד "מכאן אמרו חכמים ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון אלא שגרם החטא". ופירש"י "ראויים היו ליעשות להם נס לבוא ביד רמה, אלא שגרם החטא ולא הלכו אלא ברשות כורש, וכל ימי מלכי פרס נשתעבדו להם, לכורש ולאחשורוש ולדריוש האחרון". וביחזקאל פרק

מג פירש"י מה היה החטא, ז"ל "ראויה היתה ביאה שנייה של עזרא כביאה ראשונה של יהושע לבא בזרוע ובנס כדדרשין עד יעבור ובנין זה מאז היה ראוי להם כשעלו מן הגולה לגאולת עולם אלא שגרם החטא שלא היתה תשובתם הוגנת על מנת שלא לחטוא ויצאו ברשות כורש ובנו לעצמן". והיינו, דאמנם קם מלך קשה כהמן וחזרו למוטב, אבל עדיין לא היתה תשובתם הוגנת כ"כ, ולכן שבו מהגלות באופן ד"אכתי עבדי אחשוורוש", ולא נגאלו ביד רמה כ"כ.

וביומא ד"ט "אי נמי סליקו כוליה בימי עזרא לא הוה שריא שכינה במקדש שני דכתיב יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם אף על גב דיפת אלהים ליפת אין השכינה שורה אלא באהלי שם". והיינו דבכך שלא נגאלו בשניה כבראשונה, נגרם שלא תשרה שכינה בשני כבראשון, כי לו היתה תשובתם הוגנת והיו נגאלים לגמרי, ואת המקדש היו בונים בזרוע ובנס ולא ע"י הפרסיים, היתה השכינה שורה באהלי שם.¹⁸

ועכ"פ מחד גיסא אמרי' הדור קבלוה מאהבה וכו', ומאידך גרם החטא שלא היתה תשובתם הוגנת. וצ"ב. ונראה לבאר הדברים עפ"מ ש"כ הרב מלאדי בלקוטי תורה פ' מטות, ז"ל "והנה בזמן שבהמ"ק היה קיים היה סגי בדאורייתא כי היתה נאמנה את ה' רוחנו ולא משכנו חבלי עבותות אהבתנו לתאוות גשמיות והיה בנקל להיות אהבת ה' קבועה בלב כל איש להיות בהתלהבות לעבודת ה' ותורתו גם מבלי שנתעורר מזה אהבה רבה אך דור אחר דור כי נתמעטו הלבבות השלימות בעבודת ה' באהבה עזה ברשפי אש ונכונו באש זרה באהבות ותאוות גופניות וכ"כ גברו עלינו עד אשר לא נוכל לעבוד ה' באהבה בלתי שנתעורר מזה אהבה רבה ע"י דקדוקי סופרים וחומריהם בכל פרטיהם הן בבחינת סור מרע בכל החומרות שבגמרא ופוסקים והן בבחינת ועשה טוב בדברי מוסר שבאגדות ומילי דאבות", עי"ש כל דבריו. והדברים מתבארים היטב לפי כל הנ"ל.

ח.

ז"ל הרמב"ן המובא לעיל (וכעת מועתק בשלימות) "והא דאמרינן בענין אגדה הא מודעא רבא לאורייתא ומתרץ כבר קבלוה בימי אחשוורוש. קשה לי וכי מה קבלה זו עושה מסופו של עולם לתחלתו, אם קודם אחשוורוש לא היו מצווים למה נענשו ואם נאמר מפני שעברו על גזירת מלכם א"כ בטלת מודעא זו, ועוד למה הצריכם לקבלה וברית, ונ"ל לומר דמתחלה אע"פ שהיה להם מודעא מ"מ לא נתן להם הארץ אלא כדי שיקיימו התורה כמו שמפורש בתורה בכמה פרשיות, וכתיב ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים ירשו בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו, והם עצמן מתחלה לא עכבו בדבר כלל ולא אמרו במודעא כלום אלא ברצון נפשם מעצמם אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, לפיכך כשעברו על התורה עמד והגלם מן הארץ, משגלו מסרו מודעא

18 ויש להרחיב בזה דלכאור' ניצחון החשמונאים בניסי חנוכה והחזרת המלכות לישראל באמת מהווים השלמה לביאה שנייה של בנין בית שני, ואכ"מ.

על הדבר מדכתיב והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים וכמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן, וכדאמרינן באגדה רבינו יחזקאל עבד שמכרו רבו כלום יש לו עליו וכו', לפיכך כשבאו לארץ בביאה שניה בימי עזרא עמדו מעצמם וקבלו ברצון שלא יטענו עוד שום תרעומות, והיינו בימי אחשורוש שהוציאם ממות לחיים והיה זה חביב עליהם מגאולה של מצרים".

והנה לדבריו שבשעת הגלות אכן מסרו מודעה וכו', א"כ י"ל דכל מה שנצטוו במרה עדיין שריר וקיים, דבזה מחוייבים מעצם הציווי ולא משום הכפייה כגיגית או הכניסה לאר"י, והיינו שבת ודינים. וא"ש מה שהנביא מזכיר במיוחד את המצוות האלו כסיבה לגאולה, "אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שמר שבת מחללו ושמר ידו מעשות כל רע", וכל הפרשה שם בישיעהו פרק נו.

אמנם יש כאן בדברי הרמב"ן תמיהה גדולה, דלפי כל האמור יעלה בידינו שבזמן גלות בבל באמת היתה טענת פטור גמורה, כי בזה עומדת קושיית הרמב"ן לגמרי, ועל תקופה זו לא תירץ כלום. ואטו יתכן לומר כך, והלא זה היה הויכוח עם הנביא יחזקאל כמבואר בסנהדרין דק"ה, שטענו לו "עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה כלום יש לזה על זה כלום", (ולש' הרמב"ן בפרשת אחרי מות "מחשבת הרשעים שהיו אומרים ליחזקאל, רבינו יחזקאל עבד שמכרו רבו יש עליו כלום"), ואמר הנביא היה לא תהיה, כמבואר בסוגיא בסנהדרין שם. וע"ע תנב"א רבה פרק לא.¹⁹

ובהכרח צריך למצוא את התשובה על האי מודעה בדברי יחזקאל הנביא, וכדלהלן, דאליבא דאמת אין כאן טענה של ממש לא מצד הכפייה ולא מצד שקיום המצוות תלוי בהימצאות עם ישראל בארצו, אשר מעיקרא כך היו הדברים באמת ורק היה מקום לבצע"ד לטעון, ובביאה שניה לאר"י כבר הכירו שאין בזה טענה כלל וקיבלו עליהם בהדיא שלא יטענו עוד כן, וכדיבואר.

הנה הרמב"ן עצמו כ' בתחי"ד ד"הם עצמן מתחלה לא עכבו בדבר כלל ולא אמרו במודעה כלום אלא ברצון נפשם מעצמם אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע", והיינו דאמנם קבלו עליהם את התורה ברצונם ולא רק בכפייה, אלא שזה היה רק בשביל הבטחת הקב"ה שיתן להם את ארץ ישראל. ורק כשקבלו עליהם את התורה שנית בימי עזרא היתה הקבלה ללא שום תנאי וללא תמורה שיקבלו את ארץ ישראל. ובזה שינה הרמב"ן קצת מפשטות הדברים, שהחילוק הוא בין קבלה בכפייה לקבלה ברצון, והגדיר

19 וראה מה שהביא רש"י בירמיה פל"ד מסדר עולם, שהיה כל זה בזמן החזרת העבדים המשולחים, וע"ז הרי נענשו שם כדברי הנביא "ונתתי את האנשים העברים את ברתך אשר לא הקימו את דברי הברית אשר כרתו לפני וכו' ונתתי אותם ביד איביהם". ואמנם מצינו בחז"ל (מדרש זוטא איכה א, כג) שכנסת ישראל אומרת לפני הקב"ה "רבונו של עולם כיון שהגליתי לבין אומות העולם בדין הוא שלא אשמור שבת" ולא נזכר שם הכחשה ודחייה לזה, וצ"ע.

את החילוק באופ"א, בין קבלת המצוות ע"מ לקבל את אר"י או התחייבות מוחלטת גם בלא תמורה זו.²⁰

ועוד חידוש מבואר ברמב"ן וכמש"נ בהרחבה לעיל, דהקבלה המחודשת לא היתה מיד בזמן הנס עוד בהיותם בגלות, אלא רק בימי עזרא בביאתם לארץ. ולכאן יש להקשות שאם הקבלה השנית היתה גם היא רק בביאתם לארץ, א"כ מאן יימר דהשתא קבלוה בשלימות ללא שום תנאי, ודלמא השתא נמי לא קבלוה אלא על דעת קבלת ארץ ישראל.

ולפמש"נ לעיל דהקבלה השנית היתה באותו המעמד המתואר בספר נחמיה, הרי התיורן לשאלה זו מפורש להדיא בקרא, דהא כך אמרו שם באותה הקבלה השנית, "הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתת לאבותינו לאכל את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה ותבואתה מרבה למלכים אשר נתת עלינו בחטאותינו ועל גיותינו משלים ובבהמתנו כרצונם ובצרה גדולה אנחנו ובכל זאת אנחנו כרתים אמנה וכתבים ועל החתום שרינו לוינו כהנינו", ולא כקבלה הראשונה הקבלה השניה, דהשתא גם בביאתנו לארץ, הרי אנו עבדים עליה, ואיננו אוכלים את טובה ופריה, ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה.

וכעת צריך לבאר למה באמת חזרו וקבלו עליהם את התורה באופן כזה ללא שום תנאי, ומה השיגו עכשיו שלא השיגו ביציאת"מ. והרמב"ן כתב שהיה זה מחמת הנס של אחשוורוש שהיה חביב עליהם מגאולה של מצרים. ונראה לבאר ע"פ מש"כ כבר בהרבה ספרים, שהענין המיוחד של נס פורים הוא היותו בזמן שישראל היו בגלות וסבורים היו שהקב"ה עזב אותם,²¹ וכשראו שאהבת ה' עליהם עודנה בתוקפה, אף בהיותם בארץ אויביהם, נכנס בליבם ג"כ אהבת ה'. וידוע המשל שהביא הגר"א בפי' לאסתר (א,ב) לבן מלך שחטא לאביו וגרשו מעל פניו וכו' אבל שלח עבדיו לשומרו שם וכו' עד שהבין הבן ששמירתו אינה במקרה, וכבר האריכו בזה הרבה דעיקר המשמעות של נס פורים הוא במה שנעשה מתוך ההסתר ובמצב של גלות. והדברים

20 והנה יחזקאל משיב לטענתם "היה לא תהיה", ופירש"י שם "כי כבר קבלתם עליכם מדעתכם בימי יהושוע כמו שנאמר ויאסוף יהושוע את כל שבטי ישראל וכל הענין", וזה תואם עם דברי הרמב"ן, כי בשעת כניסתם לארץ חזרו וקיבלוה ברצון, אבל רק על דעת כך. ובאמת הרי יהושוע בפרק כד שם נותן רשות כביכול לעזוב את דרך ה' ולפנות ח"ו לאחרים, אם רע בעיניכם וכו' בחרו לכם היום את מי תעבדון וכו' כל הפרשה שם. והדברים מחוסרים ביאור לכאן. ואולי פשר הדבר הוא מצד הא דמודעא רבא לאורייתא, ורק דעם ישראל קיבל עליו שוב לעבוד את ה' שהביאם לארץ ישראל בעבור ישמרו חוקיו וכו'. אמנם התוס' בשבת שם כ' ד"מה שכת עמהן ברית יהושוע לעבוד את ה' התם לא קבלו אלא שלא לעבוד עבודה זרה". וע"ע בפירש"י ביהושוע שם פסוק כב שכ' לחלק בין הקבלה שקודם הכניסה ובין הקבלה בזמן שכבר היו בארץ.

21 וראה בפחד יצחק על פורים - רשימות יח - שכ' דהשתתפות בסעודתו של אחשוורוש היה בה הענין של 'מסירת המודעא' האמורה בגמ' שבת הנ"ל, בהסכמה לחשבונו שכבר תמו ע' שנה ועדיין לא נגאלו.

משלימים לדברי הרמב"ן דהא דמסרו ישראל מודעא הוא מחמת דקבלת התורה היתה רק תמורת השכר, וכשגלו חשבו שכעת עזבם הקב"ה ואין להם ממנו כלום כי הופרה הברית, אבל כשראו שבכל אופן חסד ה' עליהם לעולם התבטלה טענתם, ושוב קבלה עוד שלא יטענו עוד טענות אלו גם אם לא יהיו באר"י.

ובזמן גלות בבל, באו עשרה בני אדם וישבו לפני יחזקאל ואמרו לו עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה כלום יש לזה על זה כלום, והשיב להם בשם ה' דהעולה על רוחם היה לא תהיה אלא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה ימלוך ה' עליהם. כמבואר כ"ז בגמ' סנהדרין. אמנם בכל הנבואה שם בפרק כ' יש אריכות בתיאור כל החטאים של עם ישראל, עודם במצרים, בלכתם במדבר, ואחר כניסתם לארץ. וההדגשה בכל התוכחה שם, דבאמת לפי מעשיהם כבר היה ראוי שהקב"ה ישפוך חמתו עליהם לכלות אפו בהם לשחתם לגמרי, אלא דעשה ה' פעם אחר פעם למען שמו לבל יתחלל בגויים וחס עליהם והאריך אפו, עי"ש באריכות.²² ואז בסיום כל התוכחה הוא אומר את התשובה הנ"ל דביד חזקה וכו' אמלך עליכם.

ולכאור' המכוון בזה הוא כך, דהנה ישראל טוענים דכל השייכות עם הקב"ה הוא באופן שבתמורה לקיום המצוות הוא יעשה עמנו טובה ויביאנו לארץ, ובאמת עד הגלות היתה כל ההתנהלות כביכול ע"פ ההסכם, והיינו דאמנם היו זמנים של חטא, אך באמת היה ע"ז גם עונש, וכשעשו תשובה באה הישועה, אבל עכשיו אחרי שהקב"ה עזב אותנו לגמרי א"כ הופרה הברית לחלוטין ואנו פטורים מכלום. וע"ז משיב הקב"ה דבאמת הרי כמה וכמה פעמים היה נגזר על ישראל כליה על חטאיהם הגדולים, והקב"ה תמיד חס עליהם אף שלא היה מגיע להם, אלא הכל למען שמו שלא יתחלל, ויוצא שכל מה שקבלו את ארץ ישראל לא היה מגיע להם כלל וכלל כי הרי נתחייבו כליה במדבר, וגם אח"כ בהיותם באר"י החטאים היו גדולים כ"כ שכמעט נתחייבו כליה. ואם כן אין כאן שום טענת מודעא, כי אדרבה הקב"ה נתן להם את אר"י גם כשלא קיימו את המצוות וכבר היו ראויים לעונש וכליה ח"ו, כי הקשר בין הקב"ה לעמו הוא קשר בל ינתק, וא"כ גם השתא כשהקב"ה הגלם מהארץ הרי הם עומדים באותו קשר וברית עם השי"ת לקיים את המצוות.

²² ובודאי צריך להבין שאין הכוונה למניעה צדדית שאם ישחית את עמו יאמרו הגויים וכו', וכי זהו כל הקשר שיש לעם ישראל עם הקב"ה הכל בכדי להציל מוחש חילול השם. אלא דמעיקרא צורת הקשר בין הקב"ה לישראל נעשתה לעיני הגויים בפרטום רב, שחלה הקב"ה את שמו וכבודו בעמו ישראל, וממילא דלעולם לא יהיה שייך שיתנתק זה הקשר, כשם שאין קיום לעולם בלי שמו של הקב"ה. והאריך בזה בהגדת 'מעשה ניסים' לר"י מליסא, עי"ש, ובבית הלוי פ' ויגש כ' דזוהי "ההבטחה הגדולה שבכל ההבטחות, שיהיה נקרא שמו על ישראל". (אמנם עדיין צריך לבאר את הנאמר בשירת האזינו דאפאיהם ואשביתה זכרם לולי החשש פן יאמרו ידינו רמה, וכביכול שאם חכמו ישכילו יבינו לאחריתם וכו' היה ח"ו גזירת כליה. וראה ברמב"ן שם, ואכ"מ).

והיינו דאמר לו הקב"ה לנביא לך אמור להן איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעכם שלחה אמכם. כי גם כעת הגלות איננה ניתוק הקשר, ואי"ז ספר כריתות, כי אם עונש על החטאים.²³ והעד בדבר, נס ההצלה מגזירת המן, שהקב"ה עדיין השגיח להצילם, וזה גרם להם להכיר בצדקת תשובתו של יחזקאל בשם ה'.

ואם כנים הדברים שהקבלה המחודשת היתה כש"נ במסופר בספר נחמיה, הלא כך עולה מתוך דבריהם שם בפירוש, שהם חוזרים על תוכחתו של יחזקאל כלפי אבותיהם, על כל החטאים שהיו במדבר ובארץ ישראל, ואיך הקב"ה ברחמיו לא עזבם, וכך היה כסדר פעם אחר פעם ש"כנוח להם ישובו לעשות רע לפניך", ו"ישובו ויזעקון ואתה משמים תשמע ותצילם כרחמך רבות עתים ותעד בהם להשיבם אל תורתך והמה הזידו" וכו', "וברחמך הרבים לא עשיתם כלה ולא עזבתם כי אל חנון ורחום אתה", ובסיום כל זאת חוזרים ומקבלים עליהם את התורה וכורתים אמנה וחותמים ללא שום תנאי.

והמתבונן היטב בלשון הפסוקים ביחזקאל ונחמיה, ימצא הקבלה בתוכן הדברים ואף בלשונם וסגנונם, וניכר הדבר שהתשובה שענה יחזקאל על טענת המודעא, היא זאת שהתקבלה על ליבם כעת, ועל כל דבריה הם חוזרים בפיהם כעת כשבאו לארץ בימי עזרא. ולדברי הרמב"ן אירע כל זאת מפני הנס של ההצלה מגזירות המן, דמכיון שראו איך עדיין יד ה' נטויה עליהם גם בהיותם בארץ אויביהם להצילם, חזרו והסכימו לדברי יחזקאל שאין מקום לומר שקיום המצוות והישיבה באר"י תליא הא בהא, ואין זה בלא זה כלל, אלא מכיון שהקב"ה ברחמיו השאירם בארץ ישראל אפילו שהם לא קיימו את חלקם ב'הסכם' והיו ראויים לגירוש או כליה, א"כ ודאי הדין נותן שיקיימו מצוותיו גם כשהגלם, ובפרט שעדיין ידו נטויה עליהם לעשות להם ניסים ולהצילם.²⁴

ובאמת, אף דהנביא ישעיה (בפרק נ) אומר להם אי זה ספר כריתות וכו', הרי ירמיה נתנבא (בפרק ג) כי על כל אדות אשר נאפה משבה ישראל שלחתיה ואתן את ספר כריתתיה אליה וכו', ועמד בזה הרד"ק (שם ושם) וכ' לחלק בזה בין גלות יהודה ובין

23 וכמש"כ הח"ח בלש' קצרה בתחילת הספרים מחנה ישראל ונדחי ישראל "כי ענין גלותנו איננו ענין גרושין ולא ענין מכירה כי הקדוש ברוך הוא כל העולם שלו ואיננו בע"ח למי שיצטרך למכור לו בניו עבור חובתו והגלות בין העכו"ם הוא רק לכלא הפשע ולהתם החטאת וכמו שכתוב בדניאל". ובאמת כל נביא מגלה ענין אחר למה הגלות איננה הפרת ברית, דישעיה אמר דאין כאן ספר כריתות, ויחזקאל אמר דהקב"ה מולך על ישראל גם בע"כ, והקדים לזה מה שלא עזבם אף כשחטאו, ודניאל אמר דהגלות היא רק לכלא הפשע ולהתם חטאת, ואנשי כנה"ג החזירו עטרה ליושנה משום דהן הן גבורותיו וכדלהלן, והסכימו לדברי יחזקאל בתוכחתו וכדיבואר. וכמדומה שכל הטענות הללו מצטרפות יחד, שהרי סגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד.

24 והנה לא נזכר שם בנחמיה ענינא דנס פורים וההצלה מגזירת הכליון, ולהנ"ל י"ל כי אין קבלתם רק מכאן ולהבא אחרי שנתברר ש'עדיין ידו נטויה עלינו', אלא אהני כל זה לגלות למפרע שהעזיבה מעיקרא איננה גירושין, וה'חתונה' בין כנסת ישראל להקב"ה אינה ניתנת לערעור כלל כי הרי קרא את שמו עלינו, ומעולם לא עזבנו אף כי חטאנו.

עשרת השבטים, עי"ש. אמנם כבר עמדו בזה חז"ל באיכה רבה, ז"ל "למלך שכעס על מטרונה וכתב לה גיטה ועמד וחטפו ממנה וכל זמן שהיתה מבקשת לינשא לאחר היה אומר לה היכן גיטיך, וכל זמן שהיתה תובעת מזונותיה היה אומר לה ולא כבר גרשתיך, כך כל זמן שישראל מבקשים לעבוד עבודת כוכבים היה אומר להם הקדוש ברוך הוא אי זה ספר כריתות אמכם, וכל זמן שמבקשים לעשות להם נסים כבתחלה אומר להם הקדוש ברוך הוא כבר גרשתי אתכם הה"ד שלחתי ואתן את ספר כריתותיה אליה", וא"כ בנס ההצלה בימי מרדכי ואסתר, איגלאי מילתא שאין כאן גט ואין כאן כריתות כלל וכלל, וישראל מבקשים לעשות להם נסים והקב"ה אכן נענה להם.²⁵

ושם בכריתת האמנה הרי החזירו אנשי כנה"ג עטרה ליושנה ואמרו (נחמיה ט, לב) "הגדול הגבור והנורא", וכמבואר בגמ' ביומא דס"ט שחזרו בהם מהטענה של "איה נוראותיו וגבורותיו", וחידשו ד"אדרבה אלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו של הקב"ה היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות" וכו', וכדברי המהרש"א שם "דאיתו אנשי כנסת הגדולה שהיו גם בסוף שבעים שנים של גלות בבל וראו באותן השנים שנצולו ישראל מכמה צרות כגון מעשה המן שנצולו ע"י מרדכי שהיה מכלל כנסת הגדולה". ובודאי מה"ט נמי הדור קבלוה בימי אחשורוש וכדכתיב קימו וקבלו היהודים קיימו מה שקיבלו כבר.

ויתכן להוסיף עוד, דהנה יחזקאל השיב דביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה ימלוך ה' עליהם, ובפשטות כל התוקף הזה הוא כנגד עם ישראל אשר אמרו "נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן", וע"ז השיב ה' דימלוך עליהם ברתחה כזו, ד"ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם", וכבר אמר רב נחמן ד"כל כי האי ריתחא לירתח קודשא בריך הוא עלן וליפרוקינן". (ועי' העמק דבר שמות ו, ו). אמנם בפסוק הבא מוסיף יחזקאל עוד "והוצאתי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצתם ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה", ולכאור' המשמעות של תוקף הרתיחה בפסוק זה איננה כנגד ישראל אלא כנגד העמים והארצות, והיינו דראויים היו ליעשות להם נס לבוא ביד רמה וכו', אלא דהכל תלוי במעשיהם של ישראל, אבל הברית לא הופרה מעולם. וכשנעשה הנס בהסתר, כבר הבינו עם ישראל דבר זה, והדור קבלוה בימי עזרא.

25 וראה עוד בספרי בפ' האזינו שיש בזה ב' מהלכים, "שוב למחר עתידה שתאמר לפניו רבונו של עולם כבר כתבת לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד, אומר לה כלום כתבתי אלא איש והלא כבר נאמר כי אל אנכי ולא איש, דבר אחר וכי גרושים אתם לי בית ישראל והלא כבר נאמר כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתי או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו".

ז.

הנה קי"ל דקדושה ראשונה של ארץ ישראל קדשה רק לשעתה ואילו קדושה שניה לא בטלה, והרמב"ם בהל' תרומות ובהל' בית הבחירה העמיד את החילוק בין כיבוש לחזקה, וכבר נודעו בזה דברי הירושלמי (לעיל שם) "והטיבך והרכך מאבותיך אבותיך פטורים היו ונתחייבו ואתם פטורים הייתם ונתחייבתם, אבותיכם לא היה עליהם עול מלכות ואתם אע"פ שיש עליכם עול מלכות, אבותיכם לא נתחייבו אלא לאחר ארבע עשרה שנה שבע שכיבשו ושבע שחילקו אבל אתם כיון שנכנסתם נתחייבתם, אבותיכם לא נתחייבו עד שעה שקנו כולה אבל אתם ראשון ראשון קונה ומתחייב".

וז"ל המשך חכמה בפ' בשלח "עוד יש לומר טעם על מה שקדושה ראשונה בטלה וקדושה שניה לא בטלה וקדושה לע"ל, עפ"י מה שאמרו מכאן מודעה רבה לאורייתא שטענת אונס היתה להם, והקשה הרשב"א אמאי נענשו בכל העונשים ותיירך שבשביל התורה נתן להם ארץ ישראל, ואם לא ישמרו שוב לא שייך להם ארץ ישראל, וכ"ז שהיו בארץ ישראל נענשו בעונשין, א"כ כיון שגלו שוב פקע קדושת ארץ ישראל, די שיהיו אונס, ובשביל שפקע מאתם שמירת התורה בחיוב, ופקע קבלתה וא"כ אינו שייך ארץ ישראל להן ובטלה קדושתה, אבל אחרי כן שקבלוה בימי אחשורוש בלא אונס, א"כ פקע מאתם טענת אונס, ושוב שייך ארץ ישראל להם, וגלות מארץ ישראל הוא עונש ככל עונשין, אבל א"י שייך להן ולא פקע קדושתה ודוק". (וע"ע במש"ח פרשת ואתחנן ד,יד, ובפרשת עקב ח,א, ובפרשת ניצבים כט,כג).

ובספה"ק מבואר שמצבם של ישראל בזמן ביהמ"ק הראשון הוא כנגד לוחות ראשונות ואילו בית שני הוא כנגד לוחות אחרונות.²⁶ הרי לן דביאה ראשונה לא קדשה את ארץ ישראל לעתיד לבוא אלא רק לשעתה, אבל הלוחות השניות לא נשתברו, וקבלתם נעשתה על כל הצדדים מכח י"ג מידות של רחמים הקושרות את ישראל עם הקב"ה גם אחרי החטא,²⁷ וכן הוא גם מצד ישראל דחזרו וקבלוה ללא שום תנאי, ללא כפייה וללא תלייה בישיבתם בארץ ישראל, (ובשונה גם מישיבתם בארץ בימי בית ראשון שנאמר עליהם 'עזבם את תורת'), וקדושה זו אין לה הפסק, היא שקדושה לשעתה והיא שקדושה לעתיד לבוא.

ומה שגילו הקדמונים על השייכות של פורים ליום הכיפורים לכאן' מכוון אף לענין הזה, שיוהכ"פ שניתנו בו לוחות שניות מישך שייך ליום הפורים בו הדור קבלוה באהבה וזכו לביאתם השניה לארץ ישראל. (ויש שהאריכו בזה שבלוחות שניות נתחדש הכח המיוחד של תושבע"פ, וכידוע דהודה והדרה ויקרה של תורה שבע"פ היה בימי הבית

²⁶ כן הביאו מהגר"א בתיקו"ז, וכ"כ הצ"צ בס' אור התורה פ' כי תשא, ואולי רמז לזה הרמב"ן בלשונו בפ' כי תשא ד"גדול יהיה הכבוד הנגלה על ההר האחרון מן הראשון".

²⁷ וזהו בבחינת "עלה במחשבה לברוא את העולם במדה"ד וראה שאינו מתקיים עמד ושיתף מידת הרחמים" שלא התקיימה נתינת הלוחות עד שלא נצטרף בה גילוי של י"ג מידות הרחמים.

השני, וא"כ מה"ט "כיפורים כפורים" אשר בו התחדש בפועל ענין זה, ובפרט למש"כ בתנחומא בפ' נח שכפיית הר כגיגית היתה דוקא על תושבע"פ, כי על תושב"כ אמרו נעשה ונשמע²⁸). ולדברינו יהיה עיקר הדגש על תקנותיהם של אנשי כנה"ג, שבעשייתם סייג לתורה וכריתת האמנה מונח קבלה מחודשת של כל התורה, ד"מכיון שקיבלו עליהן דברים שלא היו מחוייבים עליהן אפילו דברים שהיו מחוייבים עליהן העלה עליהן כאילו מאיליהן קבלו עליהן". ושם כח זה של החכמים לתקן תקנות ולהוסיף מצוות, לגזור ב"ד של מטה ויסכימו עימם ב"ד של מעלה, בכח נתינת לוחות שניות הוא, שבהם נאמר פסל לך, ונשתתף בהם מעשה אדם, משא"כ לוחות ראשונות שהיו מעשה ה' לבד, ולא ניתנה בהם האפשרות של חיבור תחתונים עם עליונים בצד זה.

28 וראה דבר נפלא שכתב הפייט רבי בנימין בר זרח בפיוט הנדפס במחזור גולדשמידט ליוהכ"פ עמוד 236, שאנשי כנה"ג הגדילו גבורה של פלפול תורה מכח השם המפורש שנמסר למשה רבינו בנקרת הצור לכפר בו פשעי ישראל, עיש"ה.